

תוכן העניינים

1	הקדמה
7	פרק ראשון: רעידת האדמה ההיטלראית – שנות השלושים
24	פרק שני: משחרור צרפת עד כוליות ואינסוף
68	פרק שלישי: אחרת מהיות או מעבר למהות
113	פרק רביעי: דרך אחרת
132	אחרית דבר
135	מפתח

הקדמה

בחיבור זה אבקש להציג את קווי היסוד של הפילוסופיה של עמנואל לוינס, לצד העמדות שנקט ביחס ליהדות ולנצרות, וכן אעמוד על המשמעות והמקום שייחד לפוליטיקה. אתעלם במכוון מהפולמוס המתמיד שניהל לוינס עם שני הפילוסופים שגילויים היה אות הפתיחה של חקירותיו הפילוסופיות, הוסרל והיידגר.

הגותו של לוינס השתרעה על פני למעלה משישים שנה ולא חדלה להעמיק, להתעצב ולהקצין. מוקד ההגות הזאת מזוהה היום – בצדק – כאתיקה, שאותה הגדיר לוינס לא אחת כ"פילוסופיה ראשונית". אולם הדברים לא היו כך תמיד, ואף המובן שייחס לוינס לאתיקה במהלך דרכו האינטלקטואלית עבר תמורות, שהיו לעתים מכריעות.

לצד ההתפתחות של מוקד זה, לוינס לא חדל לחדד את עמדותיו בנוגע לסוגיות של המאה העשרים, וזאת במסגרות החורגות מזו הפילוסופית. בייחוד לא ניתן להתעלם משתי פניה של ההגות הלוינסית – מצד אחד פילוסופית, מצד שני נטועה עמוק במסורת ובהיסטוריה היהודית. חיבוריו הפילוסופיים משופעים בהפניות מובלעות ומפורשות לטקסטים תנ"כיים ותלמודיים, בעוד שעמדותיו ופרשנויותיו ביחס ליהדות חדורות במסקנות של חקירותיו הפילוסופיות.

כשלעצמם, היחסים בין אתיקה לפוליטיקה אינם סוגיה תיאורטית גרידא; הם חורגים ממחשבתו של הוגה המנסח קטגוריות מוסריות נצחיות לנוכח ההיסטוריה האוניברסלית של המדינות. בהגדה נאמר: "אפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה, מצווה עלינו לספר ביציאת מצרים". פירוש הדבר, שאירועים מסוימים בהיסטוריה מזעזעים את קטגוריות השכל והמחשבה. כלשונו של לוינס, התשתית של כל פילוסופיה, במפורש או במובלע, מצויה באי אילו "חוויות קדם-פילוסופיות".

עבור לוינס עצמו, אירוע אחד מילא תפקיד מהותי: השואה, או ביתר כלליות: הופעתו של ההיטלריזם. אין להסיק מכך יחס של סיבה ותוצאה, כלומר שהגותו של לוינס מוסברת על ידי השואה, ועוד פחות מזה שהיא מצטמצמת לכלל עיון באירוע הזה. אולם הפתרונות שמציע לוינס לבעיות שהוא מעלה אוצרים בתוכם את השואה כאירוע ייחודי. "בעיית הרוע" ודאי שאינה חדשה בתולדות המחשבה, בצורתה הדתית כמו גם בצורתה החילונית. הסבל והרוע בהיסטוריה מערערים הן על התקווה להתקדמות האנושות ועל האידאליים של צדק ואחוזה, והן על המושג התיאולוגי "אל רחום וחנון". ובכל זאת, טוען לוינס, המאה העשרים, אם יותר לומר זאת כך, גדשה את הסאה:

זו אולי העובדה המהפכנית ביותר באשר לתודעת המאה העשרים שלנו – אבל גם מאורע בהיסטוריה הקדושה (l'Histoire Sainte): החרבת כל איזון בין התיאודיצייה המפורשת והמובלעת של המחשבה המערבית ובין הצורות שהסבל והרוע שלו שואבים מן ההשתלשלות עצמה של מאה זו.¹

אין ספק שזוועות המאה העשרים חרגו בהיקפן ובעוצמתן מהזוועות של ימים עברו, אבל זו אינה הנקודה המהותית. החידוש בהן נעוץ בכך שהן נגרמו במכוון, ומעל הכול, הוצדקו באופן רציונלי במסגרת משטרים טוטליטריים שעבורם תבונה ואתיקה מילאו תפקיד של אחיות יריבות:

מאה שבשלושים שנה ידעה שתי מלחמות עולם, משטרים טוטליטריים של ימין ושמאל, היטלריזם וסטליניזם, הירושימה, הגולאג, רצח עם באושוויץ ובקמבודיה. סבל ורוע הנגרמים באופן מכוון, אף כי שום תבונה לא הגבילה אותם בהשתלחותה של תבונה שנעשתה פוליטית ומנותקת מכל אתיקה.²

בתוך כמות כה מרוכזת של רצחנות, השם אושוויץ ממלא תפקיד

1 *Entre Nous*, Paris: Grasset, 1991, p. 114

פרדיגמטי. הופעתה של אידאולוגיה, של "אידאל" שתכליתו המרכזית וכמיהתו הן למחוק עם מעל פני האדמה, היא תופעה חסרת תקדים בהיסטוריה, אשר מכרסמת בכל תיאודיצייה:

העובדה שבין המאורעות הללו, שואת העם היהודי תחת שלטונו של היטלר נתפסת על ידנו כפרדיגמה של אותו סבל אנושי בלתי מוצדק שבו הרוע נגלה במלוא אכזריותו השטנית, אולי איננה רגש סובייקטיבי. חוסר הפרופורציה בין הסבל לכל תיאודיצייה התגלה באושוויץ בהירות מסמאת עיניים. [...] האין אמירתו של ניטשה על מות האלוהים בגדר עובדה כמעט אמפירית לנוכח מחנות ההשמדה.³

האם ניתן לראות באושוויץ תאונה, מחרידה אמנם, אך בכל זאת מקרית? לוינס, ממשיכה של היסטוריה ארוכת-יומין, אינו טוען כך לרגע. לכל אורך המסלול שעשה, הוא שמר על מרחק בין חקירותיו הפילוסופיות המובהקות לפרשנויותיו התנ"כיות והתלמודיות, וסירב להיות מוגדר כ"פילוסוף יהודי". אולם המרחק הזה, ערובה הכרחית לרצינותה של הגותו, אין פירושו הפרדה. עבור לוינס, אין זה מפתיע שאושוויץ נוגע בראש ובראשונה לעם היהודי; זו אפוקליפסה השייכת ל"היסטוריה הקדושה", ל"התגלות" (la Révélation), ולפיכך היא חורגת מהגות הפילוסוף ומטלטלת אותה:

האם ייפלא הדבר, לפיכך, שהדרמה של ההיסטוריה הקדושה כללה בין שחקניה הראשיים עם, שמאז ומתמיד היה שותף להיסטוריה זו? עם שנטעה אם נתפוס את רוחו הקולקטיבית ואת גורלו כמוגבלים ללאומיות כלשהי ושמעשי הגבורה שלו, בנסיבות מסוימות, עדיין שייכים להתגלות – ולו רק כאפוקליפסה – אשר "מעוררת מחשבה" אצל הפילוסופים או מונעת מהם לחשוב?⁴

מטרתי בחיבור הזה היא להתיר סבך זה שבין אתיקה, פוליטיקה, פילוסופיה, יהדות והשוואה, סבך שבתוכו גם הנצרות תמצא את מקומה.

3 ש.ש.

4 ש.ש.

שלבים בהגותו של לוינס

בקווים כלליים, אפשר לחלץ שלושה שלבים עיקריים בהיווצרות הגותו של לוינס.

1. החיבורים שנכתבו לפני מלחמת העולם השנייה, שקדמו לניסוח ההגות הייחודית לו, אלה שניתן היה לכנות "כתבי נעורים" אלמלא כבר הפגין במסגרתם שליטה פילוסופית גמורה. למרות שנמנה עם הזרם הפנומנולוגי שהוסרל היה חלוצו והיידגר ממשיכו, לוינס אינו מהסס לחזור ולהדגיש את ריחוקו מהאחד כמו מהשני, תהום שלא תחדל להעמיק, ביחס להיידגר בפרט. אשר לשאלות שבהן ענייני כאן, לוינס מפרסם ב-1934 מאמר חשוב ששמו "מחשבות אחדות על הפילוסופיה של ההיטלריזם"⁵, שאת תוכנו אנתח בהמשך.

2. תקופה שנייה משתרעת משחרור צרפת ב-1944 עד שנת 1961, ושיאה בפרסום יצירתו החשובה כוליות ואינסוף⁶, ספר שבו הפילוסופיה של לוינס לובשת לראשונה צורה מוגמרת ושיטתית. במקביל לחקירותיו הפילוסופיות, אם כי בהתאמה להן, לוינס כותב שורה של מאמרים העוסקים ביהדות, שיקובצו בהמשך בספרו חירות קשה⁷. אם נרשה לעצמנו קיצור נמרץ, לא יקשה עלינו לאפיין את מקור ההשראה של תקופה זו. לוינס מחלץ מובן חדש לאתיקה: אושרו הקיומי של האני האגואיסטי, המבודד, מתערער כתוצאה מהמפגש עם הזולת. התיאור הפילוסופי של התנאים המוקדמים, השלבים, האופנים וההשלכות של התנסות זו, של "התגלות" זו של האחרות (altérité), הוא הנושא המרכזי בניתוחים של לוינס, ומילת המפתח בהם היא

5 "Quelques réflexions sur la philosophie de l'hitlérisme", dans *Esprit*, 1934, n° 26, pp. 199–208; repris dans *Les Cahiers de l'Herne*, 1991, *Les imprévus de l'histoire*, 1994, Editions Payot et Rivages, Paris, 1997

6 כוליות ואינסוף, תרגמה רמה איילון, עריכה מדעית ז'ואל הנסל, ירושלים: מאגנס, 2010.

7 חירות קשה, תרגמו עידו בסוק ושמואל ויגודה, עריכה מדעית ז'ואל הנסל, תל אביב: רסלינג, 2007.

ה"פנים" (visage) של האדם האחר. בלשון טכנית, לוינס מגדיר את הסטרוקטורות של האחר מול הזהה (l'autre face au même), כאשר פירוש האחר הוא האדם האחר ולא כל צורה סתמית של אחרות. בהקשר זה, המקום והמובן שלוינס מעניק או לפוליטיקה ולנצרות לובשים צורה חדשה.

3. התקופה השלישית מתחילה מעט אחרי פרסום כוליות ואינסוף, ומאפיינת אותה הופעתם של כמה ספרים שהמרכזי בהם הוא אחרת מהיות או מעבר למהות,⁸ שהופיע ב-1974. שדה המחקר של לוינס מעתיק את מקומו, והיו מי שאף פירשו (שלא בצדק, לדעתי) שינוי זה כתפנית של ממש. כך או אחרת, משלב זה ואילך מעייניו של לוינס נתונים לעצם כינונו של הסובייקט. מילת המפתח אינה עוד ה"פנים" שפוגש סובייקט מכוון זה מכבר, אלא ה"אחריות" (responsabilité) כלפי הזולת, אחריות שמבנה באופן ראשוני את האני האנושי. האני מעצם הגדרתו, לפני כל מפגש, לפני כל התנסות, טעון באחריות. האגואיזם מאבד את מעמדו כמצב ראשוני הנשלל על ידי התגלות הזולת, ומקבל מובן הפוך של שכחת מה שהוא האני האנושי. אם לחזור למונחים הטכניים, אין מדובר עוד באחר מול הזהה אלא בסובייקטיביות, שכלשונו של לוינס מובנית כבר כאחר בתוך הזהה. בהתאמה גמורה עם תמורה זו, המשמעות הניתנת לפוליטיקה מצד אחד, ולנצרות מצד שני, משתנה גם היא.